

Богумил ХРАБАК

ХАЈДУКОВАЊЕ СЕВЕРОЗАПАДНЕ СРБИЈЕ 1806—1813.

Хајдучија у условима устаничке власти значила је наставак раније хајдучије, али је попримила неке нове, специфичне црте. Она је била управљена не само против Турака него чак знатно више против имућног становништва суседног аустријског Срема, али је постала и својеврсна релаксација декларисаних друштвених слојева у контексту злоупотреба, коришћења власти за лично богаћење и насиља новог устаничког старешинског кадра. У пограничним нахијама, као некад давно у прва времена османлијске владавине, постојао је граничароки тип разбојништва, који је помагало локално становништво, јер су пљачке изван завичаја доносиле завидне користи том живљу. Управо то програнично хајдуковање је посебно карактеристично за северозападну Србију, мада је ту било и примера друмског разбојништва, усмереног против трговаца хришћана са стране.

Погранична хајдучија нахија поред Саве, која је практикована у суседном Срему и у североисточној Босни, није се јавила одмах, последњих зимских недеља 1804, него тек 1806. године, са утврђивањем устаничке власти у тим крајевима. Носиоци тог хајдуковања били су припадници социјално потиштеног и декласираног слоја с обе стране Саве, који су наступали час на фронту према Турцима као храбри „голи синови“, а час као пљачкаши — најманици у служби појединих српских војвода (Милоја Петровића, Луке Лазаревића и других) на аустријском подручју.¹⁾

Прва појава групе разбојника у Срему, обучених у црни гуњац (као што су носили тада Мачвани), регистрована је тек средином јуна 1806. Поменути разбојници виђани су и у виноградима крај Сланкамена, код Крушедола и на путу према Карловцима. Коју недељу раније неки емигранти из Србије (на пример Секула Пиперин) извршили су пљачку у сремском провинцијалу и умакли су у Србију; један разбојник, проскрибован од Сремске жупаније, убијен је у

1) С. Гавриловић, Грађа о Срему и његовима везама са Србијом 1804—1815. Сремски Карловци 1965, 10—11.

Србији од Стојана Чупића²⁾, коме хајдучки посао такође није био стран. Од Бановаца и Белегиша до шуме Михајловца и отуда Дунавом „злодејци“ су се превозили колима и да их месно становништво није одавало. Зато је митрополит Стратимировић првих недеља јула 1806. дао налог земунском проти да преко свештеника у Бановцима у Белегишу утиче на народ да не помаже преступнике него да их пријављује, како би избегао казне и грехе. У то време разбојници су у Срем долазили и преко Дунава, користећи територију јужног Баната, те је митрополит упућивао земунског и карловачког проту да склопе живаљ подунавских села да не сарађује са разбојницима који срамоте цркву и народ.³⁾ Тиме је хајдучка кампања те године била закључена, јер је управо током јула северозападној Србији запретила велика опасност од босанске стране, те је дошло до познате битке на Мишару, која се завршила великом победом устаничког оружја. Организатори пограничне хајдучије били су тада забављени обезбеђивањем основне егзистенције и нису се могли посветити и плењењем суседног Срема.

Маја следеће, 1807. године, дезертери са аустријске војне границе и разбојници лако су прелазили Саву, па су чак и сељаци испрваног држања учествовали у пљачкању појединих Турака који би се нашли у сремским селима, а шабачки заповедник Лука Лазаревић, примивши у два маха изасланике сремских села, био је спреман да помогне фрушкогорским побуњеницима⁴⁾. Хајдучији су се често одавали поједини Сремци који су пребегли у Србију, који би се илегално враћали у завичај и пљачкали; такав је био и Константин Благојевић из Јаска, који је живео у Шапцу и био је на располагању тамошњем команданту Јакову Ненадовићу⁵⁾. Током лета 1807. наставили су са емигрирањем војници Јелачићеве регименте да би прелазили са разбојницима натраг у Срем. На пример, ноћу 9. августа око поноћи осам наоружаних преступника упало је у кућу Симе Дукића у Стејановцима, извршили су убиство и отимачину те су побегли преко Саве у северозападну Србију, одневши у злату и сребру

2) Исто, 25—6, 23, 23—4. — Екседно прелажење Саве из Србије почело је још средином марта 1806, те је појачан аустријски гранични кордон (Д. Јанковић, Француска грађа о првом српском устанку, Београд 1959, 143, 144).

3) С. Гавриловић, Грађа, 31, 32—3. — И касније, октобра 1808, било је случајева да трговци код Бановаца страдају од пљачкаша који су долазили преко јужног Баната (исто, 282). — Године 1086. неки Степа Булибаша, родом из Угарске, али који је неко време провео у устаничкој Србији, опљачкао је три Турчина код Панчева (А. Ивић, Списи бечких архива о Првом српском устанку, књ. V, Суботица 1939, 9 и 70).

4) С. Гавриловић, Грађа, 138—40 и 110—12; С. Гавриловић, Јанко Немечек (Теодор Племечковић), србијански ухода у Срему 1807, Зборник Матице српске за друштвене науке XXIII, Нови Сад 1959, 87—96.

5) С. Гавриловић, Грађа, 157—8, 209—10. — Кад се размишљало о трговинском промету између Руме и североисточне Босне, конкретно Брчког, већ средином марта 1807, Аустријанци су морали да рачунају и на разбојничке дружине (А. Ивић, Списи, књ. IV, 281).

250 форината⁶⁾. У вези са чешћим откривањем разбојника неки аустријски војни заповедници су тачно закључили да се упоредо са повећањем разбојника повећавао и број србијанских агитатора у Срему⁷⁾. Осамнаестог новембра предвече у шумовитом пределу око Раванице појавила су се шесторица хајдука; сутрадан рано изјутра примећени су на узвисици Банстолу, изнад Карловаца, где су отели новац неком Филипу Костићу⁸⁾.

Разбојништва у Срему следеће године отворена су 15. априла, кад су тројица пљачкаша извршила напад код Ердевика и вратила се у Србију⁹⁾. Четвртога маја 1808. тројица „лустахија“ су се огласила о сунчевом заходу у винограду близу шуме изнад села Дивоша, терајући домаће момке; били су наоружани као србијански устаници: дуга пушка у руци, две пушкнице о појасу, са дугачким ножевима, тамни у лицу, са црвеном мачванском капицом, црним гуњевима односно тозлущима. Вероватно су иста тројица крстарила по Срему од Дивоша, Баноштора, Нештина до Мартинаца. Средином маја поред тројице разбојника из Србије, примећена су још двојица, али се није могло засигурно тврдити, да ли је један од њих харамбаша Радојица а други син вогањског учитеља¹⁰⁾. Тридесетог маја увече пет разбојника, обучених и наоружаних као горе, појавило се у винограду крај сремског села Лежимира, питајући за пут у Фрушку Гору и узимајући у попиној колиби хлеба и сланине¹¹⁾. Нешто пре тога, 28. и 29. маја, четворица наоружаних дошљака покушали су да у Дивошу и Свилошу ноћу опљачкају трговце и запалили су неку пољску кућицу¹²⁾. Током прве половине јуна стање јавне безбедности у Срему није се поправило, јер је граница и даље стварно била отворена а син бившег вогањског учитеља, који је с оцем пребегао у Србију, ставио се на чело разбојничке чете¹³⁾.

6) Исто, 177, 177—8, 178, 189.

7) Исто, 183—4; А. Ивић, Списи бечких архива о првом српском устанку, књ. IV, Суботица 1938, 836; Сл. Гавриловић, Војводина и Србија у време првог устанка, Нови Сад 1974, 93. — Аустријски војни заповедник Симбшен искористио је напад диверзаната на двојицу карловачких трговаца, те је у карловачко Подунавље упутио ескадрон хусара са два официра (А. Ивић, н. д. 1024—25; Сл. Гавриловић, Војводина и Србија, 131).

8) Сл. Гавриловић, Граба, 211.

9) Исто, 236—7.

10) Исто, 239, 241—2, 144—6. — Пред Бурбевдан 1808. прешло је из Србије у Срем више војних бегунаца с намером да ту подстакну немире. Није јасно да ли су сви припадали групи харамбаше Радојице Марковића или је реч о две-три групе (А. Ивић, Списи V, 545, 590). Маја 1808. харамбаша Радојица са Мојсилом Поповићем, старијим сином бившег вогањског учитеља и са 40—50 дезертера настојао је да дигне буну по сремским феудалним поседима (Ф. Шишић, Караборбе, Јужни Словени и Наполеонова Илирија, зборник „Караборбе“, Београд 1924, 55; Сл. Гавриловић, Војводина и Србија, 99). У томе није успео, јер је са Тадићем Петровићем из групе ухваћен и погубљен (А. Ивић, Списи V, 803—4).

11) Сл. Гавриловић, Граба, 248—9.

12) Исто, 249—50.

13) Исто, 250—51.

Ноћу између 9. и 10. јула Саву су код Кленка пребродила четворица разбојника, предвођени Радојчом (Радојицом), братом Стевана Марковића из оремског села Платичева¹⁴⁾. Потом је право лето протекло без упада са савске стране Тек 19. септембра касно у ноћ разбојници између Вогња и моста Кудоша опленили су трговца Јована Теодоровића, који се враћао са митровачког вашара¹⁵⁾. Дан раније петорица хајдука, који су прешли из Србије и од којих је вероватно само један био родом Сремац из Раванице, бивши дезертер, послали су једног друга из шуме, који се код Андрије Нинковића, сељака из Јаска, распитивао о погибији харамбаше Радојице Марковића као и о богатим домаћинима у селу Јаску; постојала је претпоставка да је то можда група коју је предводио поменути Радојица¹⁶⁾. Петог октобра седам орбијанских делија (са дугим гуњацима, црвеном капом, дугом пушком и са по два пиштоља) јавило се код Бешке и Банстола, одузевши једном угоститељу 200 форинти. Вероватно иста седморица 9. тога месеца у Стејановцима, улазила је у куће без домаће чељади и са жељом да опљачкају и три домаћице; ту је један од њих уместо дугог црног гуњца носио кратак бео гуњ¹⁷⁾. Двадесет осмог октобра нова четворка орбијанских пустахија, прешавши шуму Прибинослав, у једној крчми опленила је људе, скупивши знатну добит од 1780 форинти; затим су ноћу пошли ка Товарнику и Шиду¹⁸⁾. Десетог новембра прешао је Саву између Лаћарка и Мартинаца (код Митровице) из раније добро познат Секула Пиперин, те је пресрео Илочанина Јосипа Марошевића. Средином тога месеца скупштина Сремске жупаније одлучила је да војној власти преда бившег дезертера а затим разбојника Теодора Велишковића из оремског села Грка, ухваћеног из засаде код села Чалме¹⁹⁾.

Пред пролеће 1809. године аустријски кордон на Сави изгледа да је био мање пробојан за хајдуке који су из северозападне Србије хтели да вршљају по суседном богатом и кићеном Срему. Зато је група од шест разбојника са харамбашом (са црним чупавим шубарама какве су се носиле у Мачви, кратким гуњцима, опаклијама, плавим мађарским чакширама и чизмама) најпре прешла у Банат, те се одатле 6. марта појавила код Бешке, пијући рујно вино у механи Јована Живанова²⁰⁾. Једна четворка орбијанских пљачкаша (обучених у дуге црне гуње, са дугом пушком, са по два пиштоља и са ханцаром) претресла је 17. маја иза поноћи код Бановаца Игњаца Грегела из крањске Свете Хелене, одузевши му новца, одела и хране за 30 форинти²¹⁾. Харамбаша Кузман Ивановић Угодић, родом из

14) Исто, 259.

15) Исто, 277—8.

16) Исто, 289—90.

17) Исто, 279 и 279—80.

18) Исто, 280—81.

19) Исто, 286.

20) Исто, 298—99.

21) Исто, 303.

бечејског краја, опет преко јужног Баната, извршио је 8. јуна пљачку у Бечеју, у кући Јакова Чокића, одневши злато, сребрнину, сагове, бисере, накит и друге вредније ствари, одела и тканина; претпостављено је да ће се вратити у Србију преко Срема, те су предузете мере да се против њега организује потера. Потера је трајала без резултата, те је Угодић са девет другова и други пут, ноћу 21—22. октобра, прешао из Србије у Срем, хитајући преко Бешке ка Сланкамену; ту је на једном чамцу из Дунава ушао у Тису, како би поново пленио у бечејском крају; при томе се неко време задржао у неком батајничком винограду²²⁾.

Уз обалу Дунава један каплар са разводником и 16 војника из чете стационаране у Бешки 3. августа 1809. имао је оружани сукоб са групом разбојника код гостионице у селу Бешки и даље према Михајловачком Забрану; командир те чете тражио је да се дигне сто сељака који би претражили михаљевачке винограде и воћњаке и тако употпунили хајку²³⁾. Скупина разбојника (у гуњцима, са пушкама и пиштољима), под вођством харамбаше Кооића, испала је 3. септембра из кукуруза код Гладног бирцуза (у близини Михаљевца), те се два сата бавила на друму, док их одељење чете из Бешке поново није потисло у кукурузе²⁴⁾. Са метежницима из северозападне Србије били су на вези Аћим из Нерадина и Кузмановић из Добринаца, обавештавајући их о могућности отуђивања стоке, вина и брашна и о превозењу плена преко скеле у Кленку за Шабац. Због тога није случајно дат налог истражном судији да претресе куће ове двојице и да подробно испита њихово пословање²⁵⁾. И неки сељаци румског среза пребегли су у Србију и одали се разбојништву, које су вршили прелазећи у родни Срем. О тим људима сазнало се тек на основу саслушања похватаних или из Србије изручених разбојника. И том приликом је посебно скренута пажња на Аћима из Нерадина и на неког Михајла из Ирига, који су најпре емигрирали у Србију а затим су се стварно бавили јатаковањем у пљачкању сремских поданика, мада су важили као пословни људи, добављачи²⁶⁾.

Хроника разбојништва у Срему 1910. године почела је пљачкашким испадом 2. марта у крчми спахије Фрање Јанковића од Чалме у Калетинцима, после чега су изгредници пребегли у Србију. Скупштина Сремске жупаније закључила је да се од Славонске генералне команде затражи да од инстанца српске врховне управе затражи да односни преступници буду похватани и предати Аустрији

22) Исто, 305—6, 319—22. — На захтев аустријских власти, Правитељствујући совјет је у другој половини децембра 1809. изручио Кузмана Ивановића Угодића и његових осам другова, с обзиром да је већи број њих био родом из Срема и да су дезертирали из петроварадинске регименте (исто, 324—26). Угодић је признао само нека разбојништва (исто, 326—33).

23) Сл. Гавриловић, Грађа, 312.

24) Исто, 313—4.

25) Исто, 318.

26) Исто, 337—8, 338—9, 339—40.

односно Сремској жупанији²⁷⁾. Тачно два месеца касније код дунавске скеле у Бешкој, у кафанском подруму Борћа Јовановића, 2. маја у 21 час, појавила су се три хајдука обучена на србијански начин (са дугом пушком, ханџаром и са по два пиштоља), те су се не само добро најели и напили, него су тражили да им се наточе чутуре ракијом; водио их је харамбаша мрке пути, дугих црних бркова, стамене телеоне грађе али средње висине²⁸⁾. У току јулских и првих августовских недеља 1810. није било већих упада србијанских хајдука преко Саве у Срем²⁹⁾.

Међу разбојницима, регрутованим у Србији из редова аустријских дезертера и пребега, било је људи са разних страна. Војни бегунац Јан Тот био је из Коморана (Комарна), из Словачке, по занимању чизмарски калфа, који се прикључио шабачким хајдуцима, те је маја 1810. „оперисао“ око Кленка, користећи шуму код Митровице за прелаз преко Саве; на саслушању је изјавио да, пошто је разумевао српски језик, могао лако да живи међу Србијанцима. Марко Чекић, ухваћени разбојник, био је родом Босанац из Водичева, који се настанио у Срему а потом прешао у Србију; из ове се вратио у Срем са тројицом другара, од којих су двојица били Сремци, а трећи неки Лазо, пореклом из Турске, тј. из неослобођених словенских крајева. Двадесетог јуна налазили су се у шуми манастира у Прибиниј Глави (из места је био један од Сремаца, Нестор Јуришић); ту су двојица Сремаца кренула ка Лаћарку да набаве храну, Босанац је пошао ка манастиру а Лазо у Калетинце. Босанац је по преласку у Србију најпре боравио у крају око Раче, где је напасао свиње Стојану Чупићу, устаничком бимбашу, а после се пребацио у место Салаш, преко пута Митровице. Ту у Засавици устанички бимбаша Стојан Чупић имао је посед, на коме је држао и хајдуке. У диверзантском логору јуна 1810. боравио је и поменути Јуришић из Прибине Главе, који се на имању Чупићевом настанио, пошто је у Посавину превео и своју породицу. Славонска генерална команда тражила је од Правителствујућег совјета да аустријским властима буде изручен Јуришић са породицом³⁰⁾, свакако зато што је његов удео у организовању упадничких пљачкашких група прецењен. И неки Давид Херцеговац, становник Чалме, био је оптужен да је стајао у ве-

27) Исто, 341.

28) Исто, 343—44.

29) Исто, 350.

30) Исто, 346—7. — Занимљиво је да је командант петроварадинске регименте дозволио бимбашу Ст. Чупићу да изведе са поседа Фрање Јанковића Михајла Путинчанина из Чалме и неке дезертере-емигранте и да их пребаци у Србију, уместо да као оптужени буду изручени Сремској жупанији због пљачке коју су извршили над Теодосијем Табаковићем са поседа Фрање Јанковића из Чалме (3. априла 1810); том приликом је Табаковићу одузето 70 форинти и више ствари личне употребе (Исто, 387—88). — Неки хајдучки вођ по имену Лазо помиње се као четовођа веће скупице хајдука марта 1804, поред Караборћа и Станоја Главаша (Д. Јанковић, Француска штампа, 24). Не изгледа да је реч о истој личности.

зи са долазећим незваним наоружаним гостима из Србије³¹⁾. Аустријске власти у Срему су добро осетиле да су сиромашни досељеници из динарских крајева оклони помагању хајдучије.

До новог прелаза десет србијанских хајдука дошло је у ноћи између 10. и 11. августа између Дубоке и Орле³²⁾. Преостали део године прошао је у Срему мирно, без притиска харамија из северозападне Србије.

Двадесет другог марта 1811. седам разбојника из Србије провукло се кроз кордон на Сави, те су, починивши прве пљачке, кренули ка Фрушкој Гори; због тога су посебно упозорени карловачки и буковички магистрат, како би у својој околини идентификовали људе са стране. Четири дана касније магистрат у Карловцима био је обавештен да осам србијанских разбојника (можда поменути) нису успели да пређу преко реке у Србију, те да треба координирати напоре да буду откривени и похватани; у вези с тим Карловчани су посебно добили задатак да се повежу са Буковичком општином³³⁾. Почетком следећег месеца Славонска генерална команда се интересовала у уреду Сремске жупаније не налази ли се у његовом затвору Црни Кузман односно да ли у архиву Жупаније има аката из којих би се могло закључити о његовом преступном деловању. Црни Кузман (или тачније Арсеније Јурић) „описује“ је само на територији Војне границе; посебно му је стављено у кривицу што је опљачкао неке турске Јевреје и карловачког трговца Јакова Ристића. Тога пролећа ухваћен је од аустријских власти и 11. јуна осуђен на смрт³⁴⁾. Као што се види, погранична хајдучија из северозападне Србије није баш била много безопасна, те их је ту много више страдало него на турском терену.

Занимљива су нека саслушања разбојника који су дошли из прекосавских крајева и који су се већ 24. јула 1811. налазили пред иследним органима у Вуковару. Симо Миливој, иначе по занимању пекар из Зворника, са шест другова прешао је Саву са једног поседа код Кленка (очигледно забрана неког устаничког старешине); најпре су се неко време задржали ноћу у шуми крај реке, а затим исте ноћи (22. јула) пробали су се шумом ка селу Јарак, где им је као водич најпре послужио неки дечак; на пољу су видели људе запослене у жетвеним радовима; у селу их је прихватио професионални хајдучки водич Марко, који их је спровео до неког каменог моста, где их је прихватио опет стари хајдучки водич Борђе; овај им је калаузио све до Гладног Бирцуза изнад Товарника, према Вуковару и сместио их је у колиби неког пекара или млинара. Ту их је, међутим, напипала потера с којом су укрстили оружје и били похватани. Најпре је у борби био рањен Марко Кордолија (или Радојчић), за кога се говорило

31) Сл. Гавриловић, Граба, 357—8.

32) Исто, 350.

33) Исто, 370, 371.

34) Исто, 372; А. Ivić, Vjesnik Kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva XXI—XXII, Zagreb 1920, 496—7.

да има брата у Кленку; Марко је позвао водича Андрију, свога старог друга, да га извуче из окршаја и пребаци преко Саве у Кленак; то није било могуће, те му је Андрија упериио пиштољ у чело и свалио га је. Андрија Пршић из Клења био је ожењен у шабачком крају, али се причало да има рођака у Срему; како је сломио руку и закључио да се не може извући из окружења и са собом је свршио по кратком поступку: издушио је себи пиштољ у чело. Чланови групе били су и неки Јеша из Кленка, који се пре тога преселио у Срем као и неки Борђе, родом из Перинаца, који је имао брата Јована, који је служио Буку Романовића а тада се налазио у служби у Чати. Разбојник Андрија Стојковић из Слатине (Вировитичка жупанија) најпре је три године радио на поседу у Даљу код протопрезвитера Ендерића; потом је отишао у Оршаву са неким бродаром, а затим прешао у Србију; ту је служио две године као чобанин код буљубаше Милисава и најзад се придружио Марку из Клења и Андрији из Кленка и Андрији из Клења, које дотад није познавао, као ортак у разбојничком послу; кад их се сакупило седам, неки Марко Скелеција, Србијанац, у поноћно доба пребацио их је преко Саве на простору између два кордонска чардака. Хајдук Марко Спасенић из Чокешине, Србијанац, први пут је са том групом прелазно у Срем на плен, а позвао га је у акцију поменути Андрија, који се управо вратио са разговора са шабачким командантом Луком Лазаревићем³⁵⁾. Као што се види, хајдучки упади из Мачве нису били приватни подухвати, него су их одобравали, ако не и подстицали и организовали шабачки и други заповедници. Битно је да су групе биле хетерогене, често од људи који се раније нису познавали или који су у акцију ишли по уговору; само понеки су се боље знали и то су били и повереници устаничких команданата. Дружине нису биле сталне, као на турском терену, него састављене за конкретну акцију, дакле „индустријског” типа.

Калетан Рашковић, командир чете у Бешки, 22. августа обавестио је магистрат у Карловцима (а овај среског судију у Иригу, магистрат у Петроварадину и Новом Саду и компанију у Ковиљу) да су у подручју Земуне србијански разбојници прешли преко Саве у Срем³⁶⁾. Тиме је и закључена кампања србијанских хајдука у Срему 1811. године. Из те године треба забележити и пљачку коју је 21. марта над иришким трговцем Проком Јеремићем извршио шабачки харамбаша Илија Деснић са својих шест другова у руском крају. Тој четици придружили су се Ирижанин Андрија Сретић, Илочанин Гаја Дугобрадић и Лука Босанчић из Шалца, коју су тројицу аустријске власти ухватиле и затвориле³⁷⁾. Јула месеца граничари Петроварадинске регименте успели су да разбију скупину разбојника код Руме, за што су од Сремске жупаније били награђени изузетно високим наградама, тако да је Аврам Вулетић из Шашинаца добио чак 200 форинти³⁸⁾.

35) Сл. Гавриловић, Граба, 378, 379.

36) Исто, 380.

37) Исто, 388—89.

38) Исто, 389.

У пролеће 1812. разбојници су се огласили 6. априла на крајњем северу Срема, у Каменици. Те вечери осам њих је упало најпре у парохијски дом, а затим у зраду у којој се пречишћавала шалитра. Ту су напали првог ловца, и у његовом капуту је касније установљено 17 убода ханцаром³⁹⁾. То је био једини регистровани упад србијанских хајдука те године.

Почетком јуна 1813. три хајдучке дружине са око 50 чланова прешле су из смедеревоког краја преко јужног Баната у Срем; извештаји се нису бавили питањем одакле су из Србије биле те групе, да ли из Мачве или из Подунавља. Такве разбојничке четице очекиване су из устаничке државе и оредином јула те трагичне 1813. године⁴⁰⁾. До нових прелазака природно није дошло јер су Србији првог устанка дани већ били избројани.

То би била документација коју аустријски архиви пружају о хајдучији из северозападне Србије на сремском кордону. Сличне пограничне хајдучије било је и на Дрини, тј. према Босни која је тада још таворила под отоманском влашћу. О томе би требало да говори турска грађа из Босне. Део ове је објављен и преведен, али се она бави готово једино Санџаком (који је тада био у склопу Босне), ужицким крајем и домаћом хајдучијом око Сарајева⁴¹⁾. Српски изворни материјал показује да кад је реч о харању суседних турских, дакле, и босанских крајева, постојали су периоди званичне забране, кад се од стране централних устаничких органа гледало да се одржи уговорено примирје, али и раздобље кад се одлазак у плен дозвољавао. Француска штампа је још септембра 1804. донела вест о погубљењу чувеног мачванског харамбаше Борћа Ђурчије и тројице његових најближих сарадника пред Шапцем зато што су занемарили надзор над деловањем шабачких Турака, лично заинтересовани за стицање пљачкашке добити према Зворнику. На сличан је начин Караборбе маја 1806. дао стрељати тројицу устаничких старешина и заповедио да се нико не сме удаљавати са свога места односно из своје војне јединице. Он је на сличан строги начин још јула 1805. успоставио завидну имовинску безбедност и сигурност друмског саобраћаја⁴²⁾. Фебруара (5/16) 1809. издата је заповест у Параџиници (на Дрини) преко Стојана Чупића „да нико нема прелазити Дрину“ под претњом смртне казне, уз напомену: „кад буде време прелазити Дрину у пљачку и с Турцима се бити, онда ће се заповест издати и допуштење“⁴³⁾. Кад је (маја 1811) обзнањена наредба да нико не сме прелазити у Турску нити одржавати додир с Турцима, што је значило да нико не сме кренути ни у пљачку, у Ужицу и у неким другим пограничним мес-

39) Исто, 387.

40) Исто, 402.

41) S. F. Kemura, Prvi srpski ustanak pod Karađorđem po turskim izvorima, Sarajevo 1916.

42) Д. Јанковић, Француска штампа, 69, 152, 112.

43) Протокол Шабачког магистрата од 1808. до 1812. године, Гласник Српског ученог друштва II, одељење, књ. I, Београд 1868, № 492.

тима дошло је до јавног исказивања незадовољства и до немира⁴⁴). Августом 1811. наређено је војводама Луки Лазаревићу и Сими Марковићу да задржавају људе да не прелазе преко Дрине и да у Босни не чине „лакості“. Срби из Крупња су следећег месеца отерали турска говеда и попалили су колибе диздара суседног турског утврђења; Турци су искали да се похарано врати, јер је плен задобијен против уговора о одржавању мира и граничним односима, те је прота Матија писао Правитељствујушћем совјету да ли да се пљачка поврати. Неки Гаврило је у свом хајдуковању преко Дрине (код Лознице), по наговору тамошњих Турака, заклао једног човека и његову осмогодишњу девојчицу да би дошао до новца; нашао је само сто пара; дете није одмах уморио, него је девојчицу ставио на муке, парајући је ножем⁴⁵).

На српско-турској граници у западној Србији и у доба званичког мировања постојао је готово стални локални пљачкашки рат. Нека за илустрацију послужи само 1811. година, за коју постоје многобројнији подаци. Крајем 1810. Муслимани из Зворника харали су села око тога града и пресретали Лозничане који би користили друм према Зворнику. Због тога је (августа 1811) предложена и корекција управне поделе и надлежности суседних војвода и кнезова над тим селима, па су по два села измењали крупњански кнез и лознички старешина. Турци су 1811. приређивали пљачкашке акције пред планирани већи бојни поход али и примењивали тип упада којима је циљ био ограничен — хватање робља. Док су србијански хајдуци више убијали због отимања новца, стоке или робе, турски коленовићи су били отменији и радије су одводили нејач као сужње, те би потом наплаћивали откуп; то је било више витешки и по белу дану а мање обичан насилни лоповлук, извођен обично по помрчини. Октобра те године они су довели 17 лађица код Узовнице и Косјерева да би (као 1810) прешли преко Рабевине уз Јадар, те да попале и похарају чак и само Ваљево; једна колона требало је да удари с бока на устанничко утврђење код Баурића. Кад су, међутим, сазнали да се народ из Рабевине у збеговима повукао са правца њиховог предвиђеног наступа, они су наумили да главни удар усмере на Баурић и да затим по планини опколе збегове и похватају народ. Како Турци из Сокола нису у исто време упадали у села соколске нахије, прота Матија је страховао да „ђавољи стари кметови у соколској нахији“ нису начинили какав договор са Сокољанима⁴⁶). Постојао је и изидеологизирани тип пљачке пред велики муслимански празник бајрам; тада би се слале чете „да гди што закаче“, али не и велике војске, тј. походна експедиција⁴⁷). Септембра 1811. наводно је 300 Турака (у ствари само неко-

44) Д. Јанковић, Француска штампа, 346.

45) Протокол писама проте Матије Ненадовића о ратовању крај Дрине 1811, 1812. и 1813. год., Београд 1861, стр. 30, Н° 37; стр. 38, Н° 88; стр. 20—1, Н° 27.

46) Исто, стр. 24—5 (9/20. VIII 1811); стр. 86 Н° 170; стр. 87, Н° 172; стр. 100, Н° 191; стр. 116, Н° 194.

47) Исто, стр. 75, Н° 144 (писмо Караборћу, 1/II. X 1811).

лико десетина) упало у западну Србију да похватају робље, али су повезали само две жене а потом још шест особа, погубивши још двоје; поход је био усмерен на Трношу и Церову⁴⁸⁾.

Турци из тврђаве Сокола насилно су крали коње селима крупањског кнеза Крсте Игњатовића. Најпре су одвели у јесен 1811. три а затим још три кљусета, при чему су двојица нападача изгубила живот. На то су Баурићани без велике ордије Турцима одвели седам коња а ови њима два вола, једну кобилу и три ждребета. Кад су обе стране повећале предострожност, уследило је препуцавање од чега је један Баурићанин због теже ране остао у Љубовији. Кад је прота Матија, као заповедник западне Србије, интервенисао код соколског кнеза да се из прекраћа врати плен, Сокољани су изјавили да од Срба отети коњи не припадају њима него некима преко Дрине; затим се није одмах одазвао позиву за гранични састанак, тобоже док потпуно не пронађе и преузме плен од својих људи; пошто ниједна страна више није била у стању да поврати све уграбљено, Сокољани су по одлуци заједничког суда били приморани да плате у готову 180 гроша. У вези с тим прота Матија је поручио крупањском кнезу да гледа „да оне лисовачке овце, кобиле и коње с тизим говедима платиш, а у напредак нека чувају и наши од Турака и Турци од наших, па који украде, али наш или Турчин, нећемо говорити“. Отимачина соколских Муслимана, међутим, није окончана. Првих дана децембра 1811. кнез Крста јавио је да Сокољани краду по Рађевини стоку, те је писао проти Матији „хоће ли он оним начином крађу враћати“. Кнез Крста је проту обавестио и да су ноћу 9—10. октобра Турци одвели два вола из Липиновића те једну краву и четири коња из Толисавца, па су затим пошли под Срећницу, ударили на Церову и отели још 20 говеди; српске страже успеле су да стигну отимаче и да поврате само рогату крупну марву⁴⁹⁾. У пролеће 1812. било је босанских Турака који су појединачно залазили пљачке ради чак у ваљевску нахију. Један такав, ухваћен на делу, обешен је на прометном путу, да то виде не само његови пријатељи из Босне, него и они устанички поданици који су одлазили у хајдуковање по турском суседству. Почетком следеће године војвода Сима Прекодрински добио је задатак да истреби и побије оне лупеже који су харали Мачву као и оне своје људе, који су, као зли, радили исто; извршење тога задатка условљавало је даље обављање старешинске функције⁵⁰⁾.

На територији северозападне Србије постојала је и хајдучија која није била погранична, тј. друмока и између људи разних суседних села. При путовању преко подручја шабачког магистрата Сарајлији Черовићу хајдуци су отели пртљак и неку малу пушку. Ту је (1808) после погибије Борба Бурчије најпознатији хајдучки четовођа био неки Петар Туфегчић, чија је дружина радо отимала и доброг

48) Исто, стр. 46—7, Н° 102 (септембар 1811).

49) Исто, стр. 32, Н° 41; стр. 32—33, Н° 42; стр. 149, Н° 263; стр. 72, Н° 138.

50) Деловодниј протокол Кара-Борба Петровића издало Друштво српске словесности, Београд 1848, стр. 11, Н° 640; стр. 207, Н° 1666.

коња. Као преступници осуђени су и буљубаша од Тамнаве и буљубаша Васа из Белотића који је противправно присвојио неко вино у вредности од 147 проша⁵¹⁾. Октобра 1811. било је људи у селу Врагочинцима који су крали стоку те је продавали Сокољанима; двојица нових кметова, постављених 1811. године, примили су обавезу да својим иметком надокнаде нове похаре које би учинили њихови сељани и то како у суседним селима, тако и у Рађевини, Јадру и соколској нахији; као јемци наведени су десет кметова и десет капетана из Врагочинаца, Осечине, Плужња, Острена, Тубина, Братачића, Лопатина, Драћевца, Оглађеновца, Миличанца, Црнољева, Бобова, из Ситарича, Ровника и још неких села. Тих дана донесена је и пресуда о коњима и о рогатој марви што су покрали Димитрију из Оглађеноваца, за што је Божа из Петлевца муштулук узео, кад му је Теофил из Прогоревца обећао да ће му накнадити оно што је дао. И месеца марта 1812. писано је војводама Радовану Грбовићу и Тадићу, по заповести самог Карађорђа, да по својим подручјима добро мотре на рђаве људе и лопове и да никако не затаје оно што би ови извели; и они и капетани и кметови по селима били су дужни да прате и хватају и лупеже и њихове јатаке⁵²⁾.

Поред акција мање-више професионалних криминалаца и хајдука, често су се догађала акта насиља и отимачине од стране устаничких старешина што се тада није квалификовало као обично разбојништво, те су се такви поступци правдали и опраштани чак и од самог Карађорђа. У таквим случајевима није се радило само о истицању личне власти и о истеривању старих пизми, него и о убирању несумњиве материјалне користи. Локални старешина из Страгара Сима одметнуо се 1809. у хајдуке, али му је то опроштено и он се вратио у своје село; кад је, октобра 1811, војска изведена на Дрину, он је војнике подбуњивао, те је морао бити убијен да би се очувала војна дисциплина; његова браћа, из освете, убила су каплара кад их је терао у војну⁵³⁾. Отимачина села била је стално на дневном реду и у северозападној Србији. Августа 1811. водио се спор између крупанског кнеза Крсте Игњатовића и војводе Анта Богићевића зато што је војвода отео пет села кнезу, па потом отимачину легализовао Карађорђевим актом, мада је било очевидно да нова прерасподела села не одговара одбрани самих тих сељана, а стари је кнез и даље био у обавези намиривања раније утврђених му дација. Рачанском војводи Кара-Марку, лошем као човеку, такође је морало бити наређивано да не дира у село које је било препуштено надлежности Симе Марковића⁵⁴⁾. Петар Николајевић Молер, врло интеллигентан војвода ваљевског краја, више је пута долазио у сукоб са законом; чак кад

51) Протокол Шабачког магистрата, Н° 465, 212, 224, 77, 631.

52) Протокол писама проте Матије, стр. 61, Н° 131; стр. 68—9, Н° 103; стр. 157, Н° 17 (11/22 III 1812).

53) Деловодниј протокол Кара-Ђорђа Петровића, стр. 44, Н° 842.

54) Протокол писама проте Матије, стр. 22 (8/19. VIII 1811); стр. 65, Н° 130 (26. IX/7. X 1811).

су му старије кривице опроштене, он је, јуна 1812, задржавао код себе неке злочинце, мада их је морао предати Правитељствујућем совјету. Како Молер није дошао да се покори суду у Тополи, него је пошао у свој родни крај, где је могао бити опасан по поредак, свим старешинама северозападне Србије наложено је да Молера и Павла Цукића без икаквог објашњења ухвате и убију, ако неће да сами плате главом; кад се Молер, видећи да је стављен изван закона, сам предао Караборбу, овај му је поново све опростио јер је био његов човек према Јакову Ненадовићу⁵⁵⁾.

Познати Борбе Обрадовић звани Бурчија, родом Сремац, славу као хајдук стекао је још пре 1804. Од устаничке власти одметнуо се одмах, још уочи Ускрса 1804, кад се посвадио са Јаковом Ненадовићем, несумњивим прваком ваљевске нахије. Са овим се помирио тек кад је Јаков заузео шабачку варош и нахију, те свуда поставио за старешине своје људе. После заузећа Пожаревца Бурчија се наљутио при подели плена због некаквог ножа, те је напустио Караборба и вратио се у Мачву. Ту је отерао Јаковљеве људе и наместио своје; на уносној митровачкој скели оставио је брата Јована. Бурчија је имао и барјак, што хајдуци турског земана нису имали. Четовао је по североисточној Босни, где је не само разгонио Турке него је и од народа узимао говеда да узмогне у Митровици купити барута и олова за своје борце. Најзад се настанио у шуми Ранитовини, на ушћу Јадра у Дрину. Оставши без представника власти на терену, Јаков је Бурчију оптужио као издајника и зулумћара а његови су људи ширили гласине како је харамбаша за новац препустио Јадар и Мачву Турцима, који су заиста заобишли његову базу и дошли у Шабац. Због тога је Ненадовић добио дозволу и нешто војске из београдске нахије да одметника ликвидира. Дошавши у Ново Село, Јаков је Бурчију позвао на састанак да се договоре о одбрани подручја. После обилатог ручка најпре је убијен Бурчијин најбољи момак, а потом је сам он изрешетан са 17 метака⁵⁶⁾.

Јаков Ненадовић починио је и друга насиља. На пример, 1806. убио је попа Милована што се жалио Караборбу на његову самовољу. Цинцар-Јанко, пак, један од војвода кога је Караборбе поставио у ваљевској нахији, опљачкао је, као какав друмски разбојник, Јаковљеву жену кад је пред Турцима бегала у Аустрију⁵⁷⁾. И на нахијског старешину Радована Грбовића дизане су тужбе да тера неку пизму из пре 20 година и да је на име глобе неким сељанима отео 12 вепрова. Грбовићу је (јуна 1813) скренута пажња и због крчевине неког ста-

55) Деловодниј протокол Кара-Борба Петровића, № 752, 836, 143—51; В. Драшковић, Петар Николајевић Молер, Гласник Историјског архива у Ваљеву 2—3, Ваљево 1967, 22—27.

56) М. Б. Милићевић, Поменик знаменитих људи у српског народа новијега доба, Београд 1888, 861—64, 143—44; Р. Драшковић, н. н., 24—27.

57) Р. Драшковић, Јаков Ненадовић, Гласник међуопштинског историјског архива у Ваљеву VII, Ваљево 1972, 10.

ринца Саве⁵⁸⁾. Од војвода у северозападној па и у целој Србији најгори је био Босанац Кара-Марко Васић, бивши хајдук, главни Молеров противник. Он је, као војвода, побио своја два кума и земљака да би им отео зарађени новац. Манастир Рачу на Дрини похарао је тако душмански да ни кашике у њему није оставио. Свакако је од њега потекла оптужба против Молера, који није припадао људима који много полажу на моралну страну у приватном животу а волео је жене и новац. Према тим оптужбама, он је силовао жене, а потом их давио у Дрини да не покажу недела за која су знале да их је починио; убио је неке из своје соколске нахије да им одузме новац; завео је царине па чак и свадбарину и наплаћивао глобе за своју а не за народну касу; отерао у Турску људе па и 14-члане породице; изазвао против себе остале војводе и мирне кнезове, који су од Караборћа означени као бунтовници, јер су се дигли против Молера, човека Караборћеве клике⁵⁹⁾.

Локалне власти нису биле довољно ревносне и спремне да се боре против хајдука, јер су често поједини руководиоци били повезани с њима или су зло као уносно толерисали. Већ су поменути поп Лука Лазаревић и Стојан Чупић као старешине који су на својим поседима у Мачви издржавали и чували хајдуке за продоре у Срем. Треба навести и Зеку Буљубашу, који се, кад је дошао у устаничку Србију, најпре држао Стојана Чупића, а потом се сместио у Парашници на дринској граници (црнобарски атар), и ту прибрао и држао дружину „голих синова“ од 50, 100 а каткад и 200 момака; није случајно о његовим голаћима састављао десетерце Лука Лазаревић⁶⁰⁾. Ако би се у северозападној Србији појавили непланирани и нештићени хајдуци, који би се гнездили без везе са локалним војводама и буљубашама, а војводе би добиле налог да своју област очисте од немирног елемента, тада су устаничке старешине и гинуле у потери за таквим хајдуцима, што се није дешавало кад је патентиране хајдуке требало прикрити, по добијању наредби од Караборћа или Совјета. Погинуо је, примерице, 1811. у Поцернини (у месту Липовиру) кнежински старешина Милош Стојићевић од хајдука Прела, који је у потери такође убијен⁶¹⁾. Порука шабачког магистрата (априла 1808) тројици кнежинских старешина шабачке нахије била је — требити хајдуке али и поучавати народ, нарочито сиротињу да не помаже преступнике; шестог маја исте године издат је посебан распис сеоским кметовима против хајдука; хајдуке је требало стално гонити

58) М. Ј. Милићевић, Ваљево и ваљевска нахија према Караборћевом деловодном протоколу, Гласник архива у Ваљеву, XVII, Ваљево 1982, 6; Деловодниј протокол Кара-Борћа Петровића, стр. 178, № 1530.

59) Р. Драшковић, Петар Николајевић Молер, 24—27.

60) М. Б. Милићевић, Поменик, 173—4.

61) Исто, 688.

док их не протерају из нахије, а за утају њихових злодела или чак за давање хране или подршке, губили би и сами главу⁶²⁾.

Мере које су предузимане против хајдука биле су различите. Априла 1808. у свакој од четири шабачке кнежине морало је бити по десет момака специјално за борбу са хајдуцима. У исто време Марко Димитрић је био похваљен што је побио хајдуке из зворничких села. Сличан налог за гоњење хајдука послат је и Јакову Ненадовићу за подринско подручје. Маја 1808. повећане су у Мачви и у осталом делу шабачке нахије снаге за гоњење хајдука, те је у сваком селу установљена стража. Покушало се и лепим, те су хајдуци позивани да се предају на веру. Они би тада били потпуно легализовани, тј. опраштане оу им кривице за све учињено, само би за своје будуће владање морали да поставе јемца. Чак им се не би одузимало оружје за које се тачно знало да оу га стекли убиством и отимачином. Та легализација се од 1811. комбиновала са извесним држањем хајдука у затвору, после чега би хајдук свечано положио заклетву; после тога, у име опроштаја са затвором, ослобођеник би, за добро памћење, добијао још по 50 батина. Заклетва на еванђељу је ипак била основица за легализацију, док се у извесним случајевима могло захтевати да отпуштеник именује и два јемца, на пример у јуну 1808, кад је ослобођен један сељанин Петловаче који је био само 15 дана у друштву Петра Туфеглића. Понекад су примењиване и перфидне мере: маја 1808. двојици најмљених убица дат је пасош и налог да се умешају међу хајдуке и да у погодном моменту убију Јешу Маленића из свог Новог Села⁶³⁾.

Народ је хранио и чувао хајдуке. Због тога су мобилисани свештеници да сељане одвраћају од такве подршке људима који крше основне норме хришћанског начина живота и да их терају из своје средине. Хајдуци су у пограничним областима северозападне Србије били стално присутни по селима, те би се сељаци често на њих изговарали кад би им нешто нестало из куће. Већ у пролеће 1808. јасно се показало да шабачка нахија није у стању да хајдуке са свога терена одагна а камоли истреби. Анти Богићевићу (маја 1808), кад му је било наређено да по насељима успостави одељења панџура и да њима гони преступнике поручено је: ако то наређење не би хтео да изврши, „да ће доћи под одговор пред г. Борбују и суд народни“. Првих дана октобра 1808. Мачви, Поцерини, Тамнави и Посавини је поручено да ако за десет дана не истребе хајдучију, да ће им бити упућена војска са стране да то учини; Луки Лазаревићу је поново најстрожије заповеђено да као шабачки командант мора да спроведе налог највиших и војних власти⁶⁴⁾.

62) Протокол Шабачког магистрата, Н° 16 (10. IV 1808), Н° 109 (6. V 1808); Р. Перовић, Први српски устанак. Акта и писма на српском језику, Београд 1978, 345.

63) Протокол Шабачког магистрата, Н° 23, 46, 47, 97, 224, 448, 818, 161, 214, 120.

64) Исто, Н° 66, 155, 53, 110, 381.

Хајдуци, „голи синови“, дезертери из Срема под заштитом и у употреби војвода представљали су видове нерегуларних наоружаних група којима су успешно манипулисале устаничке старешине. Такве скупине биле су сличне арбанашком башибозуку, коме је све што би учинио опраштано као народној војсци у одбрани ислама, или у новије време четницима, које је јавност држала за неодговорне елементе који су ипак толерисани. У току првог српског устанка тим хајдуцима, војводоким штићеницима, најсроднији су били тзв. бећари, тј. најмљена војска из редова бескућника, људи са стране и декласираних елемената. Бећари су већ марта 1807, после погибије Сулејман-паше, јавно пљачкали по Београду⁶⁵⁾. Августа 1809. тим бећарима је, наводно, Милоје Петровић желео да повери јавну безбедност у Београду и да, ако устреба, помоћу њих похлпси чланове руске војне мисије у Србији те да их преда Турцима⁶⁶⁾.

Неки историчари сматрају да су хајдучке дружине које су организовале устаничке старешине да пљачкају за њихов рачун битније допринеле акумулацији богатства старешинског слоја и да представљају средство и тзв. првобитне акумулације капитала⁶⁷⁾. Нема оумње да је богаћењу војних старешина много допринео стечени плен који није био мали. Већ у боју на Лештанима, пред Ускрс 1804, новац задобијен пресретањем Турака није се бројао него га је Васа Чарапић делио фесом⁶⁸⁾. Па и касније, у самом Београду, подела ратног плена више је личила на пљачку устаничких главара него на спровођење одлуке о преузимању народних добара под једнаким условима за све; турске куће у Београду и по нахијама су формално излагане дражби, али се нико није усуђивао да се надмеће са војводама⁶⁹⁾. На пример, Младен Миловановић, Караборћев заменик у војном командовању, купио је од народне имовине само земљишта и градилишта за 80.000 дуката, уз врло повољан начин отплате; његов први помагач и члан клике, Милоје Петровић, кога је Караборће на крају морао да погуби, то исто је радио за половину мање своте⁷⁰⁾. Због очекиване пљачке Ниша, после његовог заузимања, прављене су измене у војном командовању, те је доведен Милоје Петровић, крив за погибију на Делиграду⁷¹⁾. Богатим трговцима сметало је брзо бога-

65) А. Ивић, Списи IV, 261.

66) Л. Арсенијевић Баталака, Историја српског устанка, књ. II, Београд 1899, 611, 613, 682.

67) О томе види: В. Нгабак, Problem prvobitne akumulacije kapitala u Srbiji. Prilog primeni marksističkog historizma, Studia humanistica II, Priština 1975, 45, 43.

68) Причања Петра Јокића о догађајима и људима из првог српског устанка 1804—1813, Причања савременика о првом устанку, Београд 1954, 121.

69) Л. Арсенијевић Баталака, и. д., књ. I (1898), 377; Д. Јанковић, Правителствујући совјет, Историјски гласник 1—3/1954, 76.

70) А. Ивић, Списи V (1939), 149; М. Мirković, Ekonomska historija Jugoslavije, Zagreb 1958, 38—9.

71) В. Караџић, Сакупљени историјски и етнографски списи, Београд 1896, 81; Л. Арсенијевић Баталака, књ. II, 491 и 554; Д. Папазоглу, Кривично право и правосудје у Србији (1804—1813), Београд 1934, 88—89.

ћење војних заповедника, те се један од најугледнијих међу њима, Теодосије, усудио да на скупштини у Пећанима каже за Карађорђа да је обичан хајдук, покушавајући и да га убије⁷²⁾. Сам је, међутим, страдао од Карађорђевог куршума. Према исказу Карађорђевог буљубаше Петра Јокића, све старешине су убијале и глобиле сиротињу изузев њих петорице (Миленко Стојковић, Милан Обреновић, Васа Чарапић, Јанко Катић, Хајдук Вељко⁷³⁾. Грабили су и представници старе сеоске кнежинске самоуправе, као што су били Ненадовићи у ваљевском крају; зна се да је Јаков приграбио скеле које су биле изузетно акумулативан извор прихода⁷⁴⁾. Друштвено насиље је несумњиво убрзало стварање богатстава и поспешивало је социјалне процесе, али ипак није могло да створи нови начин производње и да заснује капиталистичке односе као продукционе односе⁷⁵⁾.

Док су представници старешинског слоја путем власти и терором одозго били у стању да се богате и да друштвено јачају, малима, који су то видели, остало је да шансе свога времена и отворених друштвених односа остварују путем овештатих сељачких метода — хајдучијом. С обзиром да они горе нису заводили нове друштвене односе у производњи, ни они на дну друштвене лествице у својој „акумулацији“ нису одмицали од устаљених метода борбе против социјалног насиља. Ове две „акумулације“ биле су социјално-психолошки повезане, те они који су захватили на велико нису били спремни да зачепе вентиле друштвене релаксације „нижих“. Због тога ни хајдучија није могла бити искорењена, ни на границама ни у самој устаничкој држави.

---

72) В. Караџић, н. д., 36—7.

73) Причања Петра Јокића, 159—60.

74) Н. Вучо, Привредна историја Србије до првог светског рата, Београд 1955, 159—60.

75) Ј. Петровић, Политичка економија капитализма, Београд 1974, 148.